PAR VĪNU P. STRODA ROKSTU

Itys roksts uzrakstēits ṕāć tam, kod »Tāvu zemes kalendāra« izdeṽājs Jōņs Eļksnis maņ atsyuteja (ṕāć munu pyrmūs treju rokstu īsyutēišonys izdevnīcēibai) P. Stroda rokstu »Latgaļu dialekta ortografijas problemas«. Itymā rokstā P. Strods snīdz pōrskotu par jō vadēitōs Latgaļu ortografejiś komisejiś dōrbu. Sōkumā aś beju pōrsťaigts, ka autors latgaļu volūdu sauc par latgaļu dialektu. Byudams volūdnīks i profesors P. Strods navarāja nazynōť, ka latgaļu volūda jir tyukstūšus godu sena i navar byuť dialekts nivīnai nu jaunojom volūdom. Vālōk aś redźāju, ka autors napīmiņ i latvīšu volūdu, a līt oj vydus dialektu – tāitod apzinōti nagrib pretstatēiť obus jādzīņus. Interesanti, ka tai pošā komisejī beja i slavenais Latgalis sabīdriskais dorbinīks, politiķiś i dedzēigs latgaļu volūdys aizstōvś inžiners F. Kemps. Jam beja cyta nūstōja. Kod aś publićāju sovu rokstu »Par latgaļu volūdu« internetā (lakuga.lv, latvīšu volūdā), vīns nu 40 komentarim beja šāids: »Leopolds Kemps Franča d.,12.08.2010. F.Kemps uzskatīja, ka latviešu valodas pamatā ir latgaļu valodas izloksnes un tā atkarīga no pirmo normētas latviešu valodas kopēju dzīvesvietas un apkārtnē dzirdamās valodas«.Tāitod F. Kemps naizvairejōs latgaļu volūdu saukť par volūdu.

Itys P. Stroda roksts saistōs ar munim rokstym tai sadaļī, kur runa jir par leidzskaņu mēikstynōšonu. Komiseja konstaťāja, ka leidzskaņus vajag mēikstynoť darbēibys vōrda nanūteiksmī – vōrdy ƀaidzas ar mēikstū »ť«, pīm.: runōt', meklēt', barōt' u.t.t. Tod ūtrā personā paṽāliś izteiksmī, pīm.: nes', ved', sauc', klīdz', dūd' u.t.t. Ṕāć tam vōrdu golūtniś, pīm.: brōļs', rudiņs', ōzs', brīds', sirds', nakts', klēts' u.t.t. Tūmār komiseja pījāḿa lāmumu mēikstynōť tikai »ļ« i »ņ«. A par kū na »ķ« i »ģ« ari? Voi tod »ķ« i »ģ« tai laikā (1928. g.) latvīšu volūdā ṽāļ namēikstynova?

Izlasejś itū rokstu aś ar skubu samekļāju gramatiku P. Strods »Pareizraksteibas vōrdneica«. – Daugavpils, 1990 (turpmōk »Pareizrakstēiba«). Aś ar izbreinu i prīku konstaťāju, ka P. Strods sovā »Pareizrakstēibā« īstrōdova normu par ṽāļ 11 leidzskaņu (īskaitūt »k« i »g«, bet naskaitūt »dz«, kāi salyktu) mēikstynōšonu. Izbreins par tū, ka tys nūtyka 1933. g. (pyrmais izdavums), t.i. godu pyrms drukys aizlīguma latgaļu volūdā. A prīks par tū, ka aś vairs naasmu vīns gōlvu saspīdś »donkihots«, kas cīnōs ar poša izdūmōtu problemu – pyrms 77 godym slavens latgaļu volūdnīks P. Strods īstrōdova normu par latgaļu volūdys alfabetu sovā »Pareizrakstēibā«! Dīmžāl ar pareizrakstēibys izstrōdōšonu jir par moz. Vajag ari pīmārōtu tehniskū nūdrūšinojumu tipografejōs, a par tū P. Strodam nabeja nikāidys teikšonys.

Jou pošā latgaļu rokstu volūdys attīstēibys sōkumā tei tyka izkrūpļōta, precizōk, latviskōta, par tū , ka, lai uzrakstēitu vysus latgaļu volūdys vōrdus tāi, kāi tūs izrunoj, vajag mēikstynōť daudzus leidzskaņus, kāidus namēikstynoj ni vydus dialektā, ni latvīšu volūdā. Vysvairōk krūpļōjumu jir vōrdūs, kur ṕāć mēikstynōtō leidzskaņa jir burts »a« vai »ā«. Ka tipografejī nabeja itō mēikstynōtō leidzskaņa burta, tod »a« vai »ā« aizvītova ar mēikstijim patskaņim »e« voi »ē«. Pīm.: nu vōrda »źaḿa« tod iznōća » zeme«, nu »sṽaća« – »svece«, nu »dźārṽa« – »dzērve«, nu »sṕāļa« – »spēle«. Nu visim 4 vōrdym iznōkuši latvīšu volūdys vōrdy. Nu vōrda »mōťa« iznōća »mōte«, nu »popiṽa« – »popive«, nu »sīvīťa« – »sīvīte«, nu »bliśa« – »blise«, nu »ķarźa« – »kerze«, nu »ṽāpla« – »vēpla«. Nu visim 6 vōrdym iznōkuši surogatvōrdy, t.i. izdūmōti vōrdy, kāidu nav ni latgaļu, ni latvīšu volūdā. P. Strods sovā »Pareizrakstēibā« norḿāja tū volūdu (latviskōtū), kāida tei beja tymā laikā. Tūmār, īvīsdams normu par daudzu leidzskaņu mēikstynōšonu, jys, acimradzūť, redźāja īsṕāju perspektīvā atveseļōť latgaļu volūdu, t.i. atteirēiť nu latvīšu volūdys vōrdym i surogatvōrdym.

Ciťaju P. Strodu nu »Pareizrakstēibys« 6. lpp. (saēisinōti): »4. Leidzskaņas izrunā ir gon cītas, gon meikstas, bet rokstā vīnkōršeibas dēļ tikai »ļ« un »ņ« burti atteiceigūs gadejumūs jōmeikstynoj ar komatu...Vysas pōrejōs leidzskaņas vajadzeibas gadejumā jōmeikstynoj ar apostrofa paleidzeibu, pīm.:skobe – skob'u, slōpe – slōp'u, padūme – padūm'u, latvis – latv'u, skume – skum'u, zeme – zem'u, upe – up'u, spīstuve – spīstuv'u, kurpe – kurp'u u.t.t.

Pīzeime. Burti b, p, m, v, t un citi jōmeikstynoj ar apostrofu tōpēc, ka myusu tipografejōs ar komatim (lipeņom) šū burtu nav«.

Mēikstynojuma zeimiś aizvītōšona ar apostrofu i nūgremdāja P. Stroda īceri par tū, ka apostrofs sadola vōrdu daļōs, pīm. vōrds »dz'ārv'a« ar divim apostrofym sasadolōs 3 daļōs. Skaidrs, ka teksts ar tāidim vōrdym izskotōs mozōkā mārā ērmōti i izdeśvāji nabeja par tū prīcēigi. Bet tiuļēiť i sekova drukys aizlīgums latgaļu volūdā.

Tagad jir cytys īsṕājiś. Aś sovā darbēibā īsaisteju vīnu datorgrafiķi, kas pōrtaiseja fontu, ar kura paleidzēibu var mēikstynōť vajadzēigūs leidzskaņus. Tehnoloģeja varātu byuť tāida.

- Autors uzroksta tekstu sovā datorā, kur mēikstynōtūs burtus atstoj ƀaz mēikstynojuma zeiḿom, un pōrsyuta tekstu pa e-postu uz izdevnīcēibu.
- Autors izdrukoj vīnu eksemplaru teksta, kur salīk mēikstynojuma zeimiś ar rūku. Šū manuskriptu pa postu aizsyuta uz izdevnīcēibu.
- Izdevnīcēibā maketēitōjś (kam jir programma leidzskaņu mēikstynōšonai), vodūtīś ṕāć manuskripta, sovā datorā tekstā apmaina namēikstynōtūs burtus ar mēikstynōtim. Izvītoj tekstu vajadzēigajā formatā.

»Pareizrakstēibys« ƀaigōs jir pīzeiḿa, kurā jir i tāidi vōrdy: »Videjā izlūksnē ir tikai pīcas leidzskaņas (ļ, ņ, ķ, ģ, ŗ) meikstas, vysas cytas (c, z, d, s, t, dz) ir vai cītas, vai pōrsavārtušas sev leidzeigā (č, ž, š, dž) un leidzskaņas (b, p, m, v) nav sasalējušas ar »j«; pīm.: skābju, upju, zemju, latvju u.t.t.

Turpretim latgaļu izlūksne leidzskaņu maineišonōs ziņā ir nūgojuse daudzi tōļōk. Myusu izlūksnē nava leidzskaņas, kura vēl nabyutu sasalējuse ar »j«; pīm.: na »skābju, upju, zemju, latvju«, bet – skob'u, up'u, zem'u, latv'u u.t.t.« Tāitod P. Strods nūraida »j« līnōšonu leidzskaņu mēikstynōšonai.

Tagad jir izdūta jauna latgaļu volūdys gramatika : Juris Cibuļs, Lidija Leikuma. Vasals! Latgaliešu valodas mācība. 2003 (turpmāk »Vasals!«). Latgaļi var prīcōtīś par tū, ka »Vasals!« autori uzdrūšinōs grūzēiť P. Stroda pareizrakstēibu tymōs normōs, kas naiztur kritiku. Poši autori pīticēigi izsokōs (prīkšvōrdūs), ka tī jir »rakstības jauninājumi, bet ne pareizrakstības maiņa«. »Vasals!« autori jir mainejuši divskaņu »ie« (cierst), »iu« (šliukt) un »uo« (bruoļs) rakstēibu. Tys jir sūļś uz latgaliskū par tū, ka poť tik populārs dzejnīks, kāi A.Vējāns sovōs dzejis rindōs:

„Nu dūmom vīn, nu atmiņom šōm tērpstu –
kod zemes šnūre palīk šaurōka par sērpu! (..)«,

beja spīsts (pakļaujūtīś P.Stroda pareizrakstēibai) līnōť »tērpstu« un »sērpu« (latgaliski »tierpstu« un »sierpu«), lai gon zynova latgaļu volūdu (skat. Golvonais vaicōjums. O. Stankeviča sakōrtojumā. 2002, 76. lpp.; turpmōk »Golvonais vaicōjums«). Tāipoť pretstatūt golūtniś »-as«, »-es« voi »-ys«, »-is« L. Leikuma īsastōjōs par ūtrū variantu, kas jir ari sūļś uz latgaliskū. Pīmārūs: »teiras ustobas« voi »teirys ustobys« un »zaļas ūgas« voi »zalis ūgys« (skot. »Golvonais vaicōjums«, 132. lpp.). Vōrdy »teiras«, »ustobas« i »ūgas« uzskotami par surogatvōrdym, a »zaļas« jir latvīšu volūdys vōrds.

Aś gribātum nūśvāļāť »Vasals!« autorim uzrakstēiť śvāļ vīnu gramatiku tāidā pošā stilā, bet kurā tekstūs latgaļu volūdā vairs nabyutu nivīna latvīšu volūdys vōrda i surogatvōrda. Ka tys jir īsṕājams, aś ceru, jir saprūtams nu munim rokstym. Śvāļ maņ kāi latgaļam nav pījemamys dažys P. Stroda pareizrakstēibys normys, kurys vīgli lobōť īvīšūt latgaļu volūdys alfabetu.

Tāidu vōrdu, kāi »kakis, zakis, blukis, skukis, kugis, zōgis« rakstēiba nav pījemama par tū, ka tāidus vōrdus latgaļi izrunoj ar mēikstu golūtni »-ķiś«, »-ģiś«. Nav jōbyuť volūdnīkam, lai saprostu, ka latvīšu volūdā tāidus vōrdus izrunoj ar golūtni »-ķis«, »-ģis«, kur »ķ«un »ģ« sṕācēigi mēikstynoj (kas jir klupšonys akmiņs latgaļim runojūt latviski), bet golūtni »-is« namēikstynoj. Latgaļu volūdā burtus »ķ« un »ģ« mēikstynoj mozōk, a golūtni »-iś« mēikstynoj i kūpsummā iznōk mēiksta golūtņa »-ķiś«, »»-ģiś«. Voi latgaļu un latvīšu volūdōs vyspori jir vōrdy ar cītu golūtni »-kis«? Vismoz nu 32 »Pareizrakstēibā« uzrōdēitijim vōrdym ar golūtni »-kis« visi jir rokstami ar »-ķiś«. Tāida golūtņa »-kis« i »-gis« jir tikai uzvōrdūs, gon pūliskys izceļsmiś, gon cytūs, pīm.: Masaļskis, Romanovskis, Ļeščinskis, Mozgis, Rutkis u.c.

Jir vōrdy, kurym darbēibys vōrda nanūteiksmi (ka golūtnis »t« namēikstynoj) navar atšķierť nu tagadnis vōrda trešajā (citim ūtrajā) personā. Itī vōrdy »Pareizrakstēibā«: brīst, īt, nūbrīst, neist, nērst, nūīt, nūveist, sēstīs, sust, sveist, škeist, timst.

„Pareizrakstēibā«, 36. lpp. uzrōdēitō norma par pagōtnis divdabi doromā kōrtā paredz golūtniś »-is« , »-use«, piem.:«nūskumis, nūskumuse«, »nūsaucis, nūsaukuse«, »nūveitis, nūveituse«, bet latgaļi golūtnis izrunoj mēikstōk: »nūskumś, nūskumuśa«, »nūsaucś, nūsaukuśa«, »nūveitś, nūveituśa«. Tāitod latgaļu izrunā golūtnis jir »-ś«, »-uśa«.

Jir vōrdy, kuri ƀaz mēikstynōtys golūtniś izklausōs vysai napīrosti, pīm. »Pareizrakstēibā« pamaņēitī: eikss (eiksś, pyrmais piersts), kūde (kūďa), lass (lasś), mīzs (mīzś), nazs (nazś), ōzs (ōzś), puiss (puisś), riuss (riusś), ruņcs (ruņcś), rauss (rausś), tōss (tōsś), vērss (v́ārsś), vēzs (v́āzś), vīss (vīsś), zūss (zūsś), zuts (zutś). A kāi atšķierť koss (klepus) i koss (kosś, ōķiś); leits (leitś, leitovīts) i leits (lēits)?

Myus, latgaļim jōatveseļoj myusu dzymtō latgaļu volūda, jōatteirej nu svešim vōrdym i jōroksta tāi, kāi ḿaś runojam, jō tei jir eistō latgaļu volūda.

Adolfs Stalidzāns